

Wprowadzenie

Jeśli idzie o naukę, można nieco żartobliwie powiedzieć, że zagadnienie starzenia nigdy się nie starzeje. Proces ten dotyka w sposób immanentny każdego człowieka, a na temat jego konsekwencji powstała do tej pory niezliczona ilość badań, raportów, opracowań i monografii. Dzieje się tak dlatego, ponieważ zjawisko to można badać z niemal każdej perspektywy: począwszy od językowej, kulturowej i biologicznej, przez filozoficzną, ekonomiczną, medycyną, a na społecznej i politycznej skończywszy. Zawarta w demografii dynamika i bezpośrednio, powszechne odczuwanie jej skutków sprawia, że zagadnienie to od lat przykuwa uwagę naukowców, a – przy sprzyjających warunkach – także i społeczeństwa. Takie właśnie sprzyjające warunki zachodzą w Polsce i Unii Europejskiej od początku XXI w.

Prognozy jednoznacznie wskazują, że wszystkie społeczeństwa Europy się starzeją. I choć w skali globalnej dla nikogo nie jest to zaskoczenie, to jednak zachodzące obecnie zmiany charakteryzują się niespotykaną wcześniej skalą. Do najważniejszych procesów demograficznych modyfikujących funkcjonowanie starzejących się społeczeństw zalicza się:

- 1) wydłużanie się przeciętnego trwania życia, które wywołuje konieczność przesunięcia do góry na osi czasu tzw. prognozy starości;
- 2) występowanie różnic w przeciętnej długości trwania życia kobiet i mężczyzn, czego konsekwencją jest tzw. feminizacja populacji ludzi starszych;
- 3) wzrost bezwzględnej liczby ludzi w podeszłym wieku – czyli wzrost ich liczby i procentowego udziału w społeczeństwie;
- 4) występowanie zmian w proporcjach między grupami wieku, polegających na tworzeniu niekorzystnych układów w strukturze wieku danej populacji.

Procesy te wpływają w sposób zasadniczy: na gospodarkę poszczególnych państw, systemy ochrony zdrowia i zabezpieczenia socjalnego, szeroko rozumiane życie kulturalne, polityczne i społeczne jednostek. Należą przy tym do tych obszarów zainteresowania państwa, które z trudem podlegają zmianom pod wpływem podejmowanych działań politycznych. Wymagają bowiem od decydentów myślenia perspektywicznego, a od społeczeństw gruntownego uświadomienia sobie ich konsekwencji oraz gotowości podjęcia wysiłku, by im sprostać. Wpływ

polityki państwa ma więc w tym zakresie ograniczony charakter. Bez współwystępowania innych procesów (wzrostu i rozwoju gospodarczego, odpowiedniego kapitału społecznego czy dostępu do określonych zasobów) nawet najbardziej optymalne działania publiczne mogą nie przynieść zamierzonych rezultatów. Problematyka demograficznego starzenia się społeczeństw jest zatem zagadnieniem wieloaspektowym.

Punktem wyjścia do rozpoczęcia opisanych w niniejszej pracy badań był przełom 2005 i 2006 roku, kiedy to wielu decydentów politycznych na poziomie UE deklarowało zainicjowanie tzw. nowego podejścia do osób starszych (dalej też: NPS)¹. Miało ono wyrażać się m.in. odejściem od postrzegania starzenia przez pryzmat zagrożenia i bariery rozwoju. Zatem, przystępując do formułowania procesu badawczego, założyłam, że od 2006 roku – czyli od momentu opublikowania przez Komisję Europejską komunikatu *Demograficzna przyszłość Europy – Przekształcić wyzwania w nowe możliwości* – można obserwować zmieniiony charakter działań wobec osób starszych na poziomie UE. W tym ujęciu głównym celem niniejszej pracy stało się zweryfikowanie, czy można mówić o występowaniu nowego podejścia do starzenia się na poziomie Unii, a jeśli tak, to co ono w praktyce oznacza. Celami pobocznymi było ustalenie, czy zalecenia unijne w przedmiotowym zakresie znajdują odzwierciedlenie na poziomie narodowym i regionalnym oraz ocena tego wpływu.

W toku badań postawiłam trzy tezy:

- 1) od początku XXI wieku zmienia się charakter działań podejmowanych wobec demograficznego starzenia na poziomie Unii Europejskiej;
- 2) zmiana ta ma związek z rozszerzaniem się społecznego wymiaru polityki europejskiej;
- 3) w wyniku procesu europeizacji w Polsce następuje adaptacja założeń nowego podejścia do starzenia się.

W celu przeprowadzenia ich dowodu sformułowałam osiem pytań badawczych.

- 1) W jaki sposób postrzega się zagadnienie starzenia w unijnym prawodawstwie?
- 2) Jakie zalecenia w odniesieniu do demograficznego starzenia się są kluczowe z punktu widzenia Unii Europejskiej?

---

¹ Por. np. wypowiedzi Vladimíra Špidla, ówczesnego komisarza ds. zatrudnienia, spraw społecznych i równości szans w artykule: *Špidla presents strategy to solve „demographic crisis”* dostępnym w portalu euractiv.com z 13 października 2006 r. oraz w przemówieniu: *Regional policy responses to demographic challenges*, speech 07/41 z 26 stycznia 2007 r. dostępny w European Commission Press Release Database.

- 3) Jakie czynniki mają zasadnicze znaczenie dla treści i charakteru formułowanych zaleceń w odniesieniu do demograficznego starzenia się na poziomie Unii Europejskiej?
- 4) Czy formułowane na poziomie unijnym zalecenia prowadzą do wyodrębnienia nowej, horyzontalnej polityki publicznej?
- 5) Jaki wpływ na obecność demograficznego starzenia się w polityce Unii Europejskiej miał światowy kryzys finansowy z 2008 roku?
- 6) Czy zalecenia Unii Europejskiej dotyczące demograficznego starzenia się znajdują odzwierciedlenie w krajowym porządku prawnym?
- 7) Czy tzw. polityka senioralna realizuje założenia zgodne z nowym podejściem do starzenia się?
- 8) Czy działania publiczne projektowane na poziomie regionów są spójne z celami i założeniami krajowych polityk publicznych?

Aby udzielić odpowiedzi na te pytania, wykorzystałam metody oraz techniki jakościowo-ilościowe: analizę treści, analizę danych zastanych (*desk research*) i wywiady eksperckie, a także metodę historyczną w ujęciu linalnym. Posłużyła ona do przedstawienia sposobu ewolucji podejścia do starzenia się, a następnie przeprowadzenia analizy porównawczej w tym obszarze zarówno na poziomie unijnym, jak i narodowym. W badaniach wymiaru formalnego analizowanych zagadnień oparłam się na metodzie instytucjonalno-prawnej. Jej uzupełnieniem stała się metoda systemowa średniego rzędu, przy wykorzystaniu której przedstawiałam proces kreowania decyzji, a w konsekwencji podejmowania działań politycznych w obszarze polityki społecznej w UE w odniesieniu do demograficznego starzenia się². Fundament teoretyczny zbudowany został na dorobku przedstawicieli podejścia strukturalno-podmiotowego oraz neoinstytucjonalizmu (w tym głównie socjologicznego i sieci), co szczegółowo omawia część pierwsza niniejszej publikacji (obejmująca rozdziały pierwszy i drugi).

Analiza treści służy obiektywnemu, systematycznemu i ilościowemu opisowi jawnej zawartości komunikatów i jest jedną z najczęściej wykorzystywanych metod badawczych w naukach społecznych. Z kolei badania *desk research* prowadzi się w celu wypracowania wniosków na temat badanego problemu na podstawie weryfikacji i przetwarzania danych pochodzących z różnych dostępnych badaczowi źródeł (np. dokumentów urzędowych, raportów, zestawień, statystyk,

---

² W odniesieniu do stosowanych metod, technik i zasad przeprowadzania procesu badawczego korzystano m.in. z takich podręczników metodologicznych, jak: E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2009, D. Marsh, G. Stoker (red.), *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006, T. Rapley, *Analiza konwersacji, dyskursu i dokumentów*, Warszawa 2010, D. Silverman, *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa 2009.

zapisu przebiegu posiedzeń itp.). Wychodząc z tego założenia, materiał badawczy wyselekcjonowałam w czteroetapowym procesie.

- 1) W pierwszym etapie, wykorzystując metodologię ilościowej analizy treści oraz możliwości, jakie przed badaczami otwiera baza Eurostat, wyodrębniłam wstępną bazę dokumentów, posługując się kluczem słownym i wyszukiwaniem akt, w których w tytule w latach 2000–2015 znalazły się słowa: „ageing” (starzenie), „age” (wiek) i „demographic” (demograficzny) i ich desygnaty. W ten sposób powstała baza 651 dokumentów.
- 2) Kolejnym etapem była selekcja, podczas której wybrałam te dokumenty, w których w sposób najpełniejszy mogły znaleźć się opisy głównych kierunków, które Unia Europejska uznaje za kluczowe w kontekście starzenia się społeczeństw. W związku z tym skoncentrowałam się na komunikatach Komisji Europejskiej, raportach i opiniach Parlamentu, Komitetów (np. Regionów, Ekonomiczno-Społecznego), rezolucjach, decyzjach i dyrektywach, pomijając takie dokumenty, jak pisemne pytania, materiały handlowe, statystyczne czy wyroki sądowe.
- 3) W trzecim etapie dokumenty były weryfikowane pod kątem ich treści. W efekcie do analizy zostało skierowanych 41 dokumentów.
- 4) W trakcie prac badawczych – na podstawie literatury przedmiotu oraz w efekcie rozmów i wywiadów przeprowadzanych z ekspertami zajmującymi się kwestiami starzenia – lista ta została uzupełniona o te akta prawa unijnego, które pozostały kluczowe dla badanego zagadnienia, a nie zawierały w swoich tytułach haseł-kluczy. Ostateczną listę 66 badanych dokumentów – zawiera załącznik do niniejszej monografii.

Analiza zgromadzonego materiału badawczego pozwoliła potwierdzić występowanie nowego podejścia do starzenia się i określić, jakie są jego wyznaczniki. Niniejsza praca jest więc w pewnej mierze pracą koncepcyjną, która uzupełnia lukę badawczą. W literaturze przedmiotu dość dobrze opisane jest bowiem pojęcie aktywnego starzenia, zdrowego starzenia i działań politycznych wobec starzenia (na ten temat piszą w Polsce m.in. Barbara Szatur-Jaworska, Piotr Szukalski, Andrzej Klimczuk). Brakuje jednak prac, które w sposób kompleksowy analizowałyby, wyjaśniały i porządkowały zagadnienie podejścia do starzenia propagowane przez Unię Europejską oraz przedstawiały jego ewolucję³. W niniejszej pracy podjęłam się tego wyzwania.

Kolejnym etapem procesu badawczego było sprawdzenie, czy i w jakim zakresie zdefiniowane cechy nowego podejścia znajdują odzwierciedlenie na poziomie narodowym. Zdecydowałam się na zbadanie trzech przykładowych

³ Por. A. Klimczuk, *Polityka publiczna wobec starzenia się ludności, Przegląd pojęć i podejść teoretycznych*, „Studia z Polityki Publicznej” 2018, nr 4 (20), s. 69 i n.

obszarów, w których zapisy nowego podejścia do starzenia się powinny zostać odzwierciedlone:

- 1) obszaru strategicznej wizji rozwoju państwa;
- 2) tzw. polityki senioralnej;
- 3) obszaru strategicznej wizji poszczególnych regionów.

Ponieważ nowe podejście do starzenia się na poziomie unijnym powiązane jest z rozwojem społeczno-gospodarczym, uznałam, że jego obecności w pierwszej kolejności należy szukać w zapisach kluczowych dokumentów o charakterze strategicznym na poziomie krajowym. Do porównania wybrałam trzy strategie, których zakres tematyczny obejmował politykę rozwoju, a które opublikowano w okresie od wejścia Polski do Unii Europejskiej do 2015 r.: *Strategię Rozwoju Kraju na lata 2007–2015*, *Strategię Rozwoju Kraju 2020. Aktywne społeczeństwo, konkurencyjna gospodarka, sprawne państwo* oraz *Długookresową Strategię Rozwoju Kraju 2030. Trzecia fala nowoczesności*⁴.

Następnie analizie została poddana polityka senioralna – jako przykład kluczowej odpowiedzi Polski na wyzwanie starzenia się, która pojawiła się w polskim systemie instytucjonalno-prawnym po roku 2011. Po przeanalizowaniu agendy rozwiązań prawnych na poziomie krajowym, w których pojawiała się kwestia starzenia, weryfikacji poddano 16 regionalnych strategii rozwoju. Ich porównanie miało na celu określenie, czy i w jaki sposób zalecenia unijne dotyczące starzenia przenikają na poziom regionalny. Warto zauważyć, że o ile wzrasta liczba badań, które podejmują wątek polityki wobec starzenia w ujęciu lokalnym (w niniejszej monografii przywołano w tym zakresie m.in. prace: Piotra Błędowskiego, Jolanty Perek-Białas, Anity Richert-Kaźmierskiej), to wciąż niewiele jest takich, które zajmowałyby się tym zagadnieniem w kontekście województw.

Przedmiotem badania niniejszej pracy jest więc sposób, w jaki Unia Europejska uwzględnia konsekwencje aktualnych tendencji demograficznych oraz jakie znajduje to odzwierciedlenie na poziomie narodowym i regionalnym. Prowadząc badania przekrojowe, analizuję sposób implementowania zmian w podejściu do starzenia się społeczeństw z poziomu Unii Europejskiej na poziom krajowy oraz staram się ocenić reakcję instytucjonalną na wyzwania związane z demograficznym starzeniem się. Jednostkami analizy są wytwory społeczne w postaci oficjalnych dokumentów podejmujących kwestię starzenia się spo-

⁴ W tym kontekście warto zauważyć, że od momentu wstąpienia do UE Polskę opanowała swoista „strategioza”. Wpływ na to miały oczywiście unijne wymagania dotyczące strategicznego programowania, niemniej doprowadziły one do sytuacji, że w samym tylko roku 2012 (czyli ostatnim, w którym oficjalnie obowiązywała *Strategia Rozwoju Kraju na lata 2007–2015*), obowiązywało w Polsce 201 dokumentów o charakterze strategicznym. Dane za: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, *Informacja o realizacji Strategii Rozwoju Kraju 2007–2015 w roku 2012*, Warszawa 2013, s. 10.

leczeństwa w latach 2000–2015, czyli od przyjęcia Strategii Lizbońskiej i objęcia spraw społecznych otwartą metodą koordynacji (poziom ponadnarodowy) do 2015 r., kiedy to w Polsce nastąpiła zasadnicza zmiana władzy (poziom narodowy). Przyjęty okres badań uzasadniony jest celem pracy. Jednocześnie w toku procesu badawczego dostrzeżono, że badane zjawisko jest efektem współpracy międzynarodowej o wiele dłuższym horyzoncie czasowym niż pierwotnie założony, dlatego w części deskryptywnej, wykorzystując perspektywę historyczną, wychodzę poza określone ramy czasowe i pokazuję zjawisko w szerszym kontekście. Te fragmenty tekstu opierają się jednak w dużej mierze na wyjaśnieniach zawartych w literaturze przedmiotu, a nie badaniu tekstów źródłowych, choć dołożyłam starań, by zbadać te dokumenty historyczne, które w toku prowadzonej kwerendy jawiły się jako najistotniejsze z punktu widzenia analizowanego zjawiska.

W realizowanym procesie badawczym starałam się dogłębnie wyjaśniać badane zjawisko. Oceniając jego obecność na poziomie narodowym i regionalnym, wykorzystywałam Wskaźniki Aktywnego Starzenia i Regionalny Wskaźnik Aktywnego Starzenia, wyniki badań ewaluacyjnych, a także *Age Proofing Toolkit* – specyficzny zestaw narzędzi opracowany we współpracy z Komitetem Regionów przez Centrum Badań Polityki Europejskiej, który można zaliczyć do technik ankietowania w badaniach społecznych. Wnioski skonfrontowałam też z analizą przebiegu posiedzeń Komisji Polityki Senioralnej, jako tego organu, w którym powinno się w sposób najpełniejszy dyskutować o nowym podejściu do starzenia się i który umożliwia badaczowi poszukiwanie tych celów polityki, które nie zostają bezpośrednio wyrażone w dokumentach publicznych. Wskazane narzędzia pomagają w sformułowaniu oceny jakościowej dotyczącej zakresu obecności kwestii starzenia się w Polsce, podobnie jak przeprowadzone rozmowy z ekspertami zajmującymi się polityką wobec osób starszych (w monografii wykorzystano przede wszystkim fragmenty rejestrowanego wywiadu z Sekretarzem Generalnym Age Platform Europe – Panem Maciejem Kucharczykiem).

W niniejszej książce dowodzę, że na poziomie unijnym kwestia podejścia do starzenia się zmieniała się w sposób ewolucyjny – początkowo głównym tematem pozostawała kwestia zabezpieczenia społecznego i emerytur, po 2000 roku znacznie rozszerzono obszary i metody/koncepcje, które uznano za kluczowe dla rozwoju w zmieniającej się strukturze. Na ewolucję tę w zasadniczy sposób oddziaływała ekspercka współpraca międzynarodowa. Podobną ewolucję da się zauważyć na poziomie narodowym.

Praca ma dwie części. W pierwszej – teoretycznej, obejmującej rozdziały pierwszy i drugi – zostają zaprezentowane i zdefiniowane kluczowe pojęcia nie-

zbędne dla zrozumienia badanego zagadnienia. W drugiej – analitycznej, obejmującej rozdziały trzeci i czwarty – omawiam przykłady adaptowania rozwiązań nowego podejścia w warunkach unijnych i narodowych.

W pierwszym rozdziale, analizując literaturę przedmiotu, staram się zaprezentować, jak bardzo wieloaspektowym i dynamicznym zjawiskiem jest starzenie się. Przedstawione bogactwo i zakres problemów definicyjnych pokazuje złożoność problematyki, w obrębie której konstruowana jest warstwa analityczno-teoretyczna pracy. Takie podejście pozwala też zauważyć i określić, w jaki sposób koncepcje gerontologiczne ewoluują i które z nich przeniknęły do agendy politycznej Unii Europejskiej.

W drugim rozdziale omówione zostają aspekty związane z polityką publiczną. Scharakteryzowano w nim system Unii Europejskiej oraz zasady kierujące jego działaniem. Celem tego zabiegu jest zaprezentowanie obszaru, który stanowi immanentne tło dla procesów europeizacji i wskazanie, w jaki sposób nowe podejście do starzenia jest formułowane na poziomie unijnym i implementowane w kierunku państw członkowskich. Omawiając specyfikę instytucjonalną Unii Europejskiej oraz funkcjonujące w jej obrębie modele polityki społecznej, dookreślam strukturalny aspekt analizowanego zagadnienia i wskazuję na te cechy, które – moim zdaniem – mają zasadniczy wpływ na formułowane na poziomie europejskim zalecenia. Ważnym elementem tego rozdziału jest opis ewolucji społecznego wymiaru polityki Unii Europejskiej, bez którego nie można prawidłowo ocenić zmian zachodzących w podejściu do osób starszych na poziomie europejskim. Pokazuje on szerszy kontekst analizowanego zagadnienia i w sposób pośredni potwierdza wnioski prezentowane w kolejnym rozdziale.

W trzecim rozdziale, posługując się teoriami zaprezentowanymi w dwóch pierwszych rozdziałach, wyjaśniam, skąd się wzięło nowe podejście, jaki jest jego charakter i wyznaczniki. Prezentuję wyniki analizy treści międzynarodowych dokumentów, obejmujących przedmiotowym zakresem kwestie związane z formułowaniem działań publicznych wobec starzenia się i osób starszych. Sięgając do licznych, zazwyczaj jedynie sygnalizowanych w polskim dyskursie naukowym dokumentów źródłowych powstałych pod auspicjami ONZ po II wojnie światowej, pokazuję, jakie zagadnienia uznawano za kluczowe na forum współpracy multilateralnej i które z nich znajdowały odzwierciedlenie w europejskim porządku prawnym. Perspektywa historyczna pozwala zauważyć, w jaki sposób ewoluowało podejście do starzenia na arenie międzynarodowej i które momenty okazały się kluczowe w procesie formułowania tej koncepcji w obrębie Unii Europejskiej (m.in. Światowe Zgromadzenia w Sprawie Starzenia się, kryzys finansowy i Europejski Rok Aktywności Osób Starszych i Solidarności Mię-

dzypokoleniowej). Porównanie głównych dezyderatów obecnych w analizowanych dokumentach oraz zestawienie ich z szeregiem innych wytworów społecznych (statystyk, raportów, uruchomionych programów, analizy instytucjonalnej, wywiadów), pozwala potwierdzić występowanie nowego podejścia do starzenia się w Unii Europejskiej i dostrzec jego unikatowe wyznaczniki. Definiuję więc i omawiam specyficzne cechy, które wyznaczają charakter tego zjawiska, a także – nawiązując do wiedzy zaprezentowanej w części teoretycznej – opisuję szczegółowe koncepcje będące jego nieodłącznymi elementami (tj. *successful ageing, healthy ageing, active ageing, silver economy i age friendly*). Pokazuję również, w jaki sposób nowe podejście znajduje swoje odzwierciedlenie w praktyce działań formułowanych na poziomie unijnym i wybranych państw członkowskich. Rozdział trzeci kończy się omówieniem narzędzi, które pomagają badać wybrane aspekty nowego podejścia do starzenia się.

Bazując na opracowanym przez siebie modelu nowego podejścia do starzenia się, w rozdziale czwartym badam, czy i w jaki sposób zalecenia dotyczące nowego podejścia do starzenia się znajdują odzwierciedlenie w polskiej rzeczywistości. Prezentuję w nim, że choć Polska niewątpliwie doświadcza demograficznego starzenia, to jest ono zróżnicowane regionalnie, a zatem obecność NPS na różnych poziomach analizy ma szansę pokazać, jakie wyznaczniki tej koncepcji przenikają do polskiego systemu społecznego w największym stopniu. Wykorzystanie danych statystycznych w ujęciu historycznym potwierdza także, że warunki strukturalne związane z demograficznym starzeniem stanowiły widoczny kontekst działań związanych z polityką publiczną od lat 90. XX wieku. Analiza obecności zagadnienia starzenia się w polskim dyskursie publicznym od lat 90. ubiegłego stulecia do 2015 roku pozwala mi – analogicznie, jak w przypadku rozdziału trzeciego – wyróżnić główne obszary, które pozostawały w centrum zainteresowania decydentów i opinii publicznej w badanym okresie. Opis wzbogaca uwzględnienie wymiaru instytucjonalnego wprowadzanych rozwiązań i uchwycenie kluczowych momentów, które mają wpływ na adaptowanie zaleceń nowego podejścia na poziom krajowy. To umożliwia przeprowadzenie analizy porównawczej i dokonanie oceny, w jakim stopniu zalecenia z poziomu unijnego przenikają na narodowy. Oprócz analizy treści poszczególnych dokumentów oraz wymiaru instytucjonalnego wprowadzanych zmian, w rozdziale czwartym pojawiają się też opracowania dotyczące przebiegu posiedzeń Komisji Polityki Senioralnej oraz raportów ewaluacyjnych programu ASOS. To pozwala, po pierwsze, ocenić, w jakim stopniu nowe podejście do starzenia się jest obecne na poziomie krajowym, a po drugie, sformułować uwagi dotyczące dalszych działań.

Poziom regionalny został zbadany za pomocą porównania 16 regionalnych strategii rozwoju oraz z wykorzystaniem tzw. Regionalnego Wskaźnika Aktywnego Starzenia. Postanowiłam wykorzystać wyniki tych badań do oceny obecności nowego podejścia do starzenia się na poziomie regionalnym. Ufam, że tym samym w sposób twórczy dołączam do toczącej się dyskusji na temat zasadności i możliwości wykorzystania tego typu wskaźników do konstruowania polityk publicznych.

Wykonane analizy prowadzą do sformułowania oceny oraz określenia potencjalnych dalszych obszarów badań. W niniejszej monografii prezentuję też własną propozycję kwestionariusza obecności nowego podejścia do starzenia się, jako narzędzia służącego weryfikacji jakości zarządzania wiekiem zarówno na poziomie administracji, jak i w sektorze prywatnym. Wierzę, że ma ono potencjał, by w praktyczny sposób wspierać projektowanie działań prorozwojowych adresowanych do seniorów.

Demograficzne starzenie się jest wielowymiarowym trendem historycznym, który można zaobserwować we wszystkich regionach świata. Jego dynamika zmienia się na przestrzeni lat. Kraje Unii Europejskiej są niewątpliwie jednym z najstarszych obszarów świata. Pozostaną takimi przez najbliższe dekady, dlatego działania, które UE podejmuje od lat w odniesieniu do demograficznego starzenia, są swoistym laboratorium, z którego prac i efektów mogą korzystać decydenci wszystkich regionów globu. Warto przyglądać się im już dziś. I wyciągać wnioski na przyszłość.